

Verdieping vaargeul Westerschelde

Unieke natuurwaarden op de schop

Standpuntennotitie van de Werkgroep Schelde-estuarium

Het Schelde-estuarium als natuurgebied

Het Schelde-estuarium is het overgangsg gebied tussen de rivier de Schelde en de Noordzee, lopend vanaf Gent tot Vlissingen. Een belangrijk kenmerk van estuaria is dat de zoutconcentratie geleidelijk afneemt wanneer men vanaf de zee stroomopwaarts gaat. Men spreekt van een zoutgradiënt. Door de getijdenwerking beweegt deze zoutgradiënt ook nog eens tweemaal per etmaal heen en weer door het gebied. Gemeten op één punt varieert de zoutgraad van

decennia). Door het geulenstelsel bestaan tussen nabijgelegen locaties aanzienlijke verschillen in diepte, terwijl de omstandigheden op één plaats veranderen in de tijd. Op korte tijdschaal komt daar nog de getijdenvariatie bovenop, waardoor hele deelgebieden tweemaal per etmaal droogvallen. Deze zeer dynamische omstan-

digheden stellen aanvullende eisen aan de organismen in een dergelijk milieu. Door de grote plaatsgebonden variatie treft men binnen estuaria vaak vlak naast elkaar verschillende unieke leefgebieden aan. Met name de platen, slikken, schorren en ondiepe wateren binnen een estuarium gelden als zeer waardevolle biotopen.

De gevarieerde flora en fauna, de grote getijdendynamiek en de beschutting van een estuarium oefenen een grote aan-

trekkingskracht uit op dieren die niet permanent in het gebied verblijven. Zo vormt het ondiepe water een relatief veilig en voedselrijk gebied voor garnalen en allerlei vissoorten, terwijl droogvallende platen en slikken foerageergebieden zijn voor veel vogelsoorten. Een groot aantal van deze dieren is sterk aan de estuariene leefgebieden gebonden.

Vanwege grote bevolkingsconcentraties in rivierdelta's staan estuaria wereldwijd onder grote druk en daarmee dus ook deze dieren. In noordwest Europa is het Schelde-estuarium het enig overgebleven grote estuarium dat nog veel van de specifieke kenmerken bezit. Weliswaar is de invloed van de mens in dit gebied nadrukkelijk merkbaar, maar natuurlijke estuariene processen treden nog grotendeels normaal op.

Baggeren in de Westerschelde

Naast zijn grote natuurlijke waarde vertegenwoordigt het Schelde-estuarium ook een grote economische waarde, m.n. omdat het de Scheldehavens verbindt met de Noordzee. Relatief ondiepe plekken in de vaargeul beperken de toegankelijkheid van de havens en zijn derhalve vanuit economisch oogpunt ongewenst. Reeds vanaf de jaren '70 worden daarom baggerwerkzaamheden uitgevoerd ter plaatse van de natuurlijke drempels in de vaargeul van de Westerschelde. In de jaren '80 heeft Vlaanderen Nederland verzocht de haven van Antwerpen beter bereikbaar te maken voor grote zeeschepen vanwege een verwachte explosieve groei in de containerscheepvaart. Dit verzoek leidde in 1995 tot een verdrag over de verdieping van de vaargeul in de Westerschelde (Verdieping 48' - 43' - 38') tot een niveau waarbij schepen met een diepgang van 11.6 m onafhankelijk van het getij Antwerpen

Typisch beeld van een zoutwaterschor

het water daardoor aanzienlijk en dat stelt specifieke eisen aan de organismen die er leven. Een ander belangrijk kenmerk van estuaria is dat vloed en ebstromen een dynamisch stelsel van geulen en platen vormen. Deze geulen en platen wandelen als het ware langzaam door het gebied (afhankelijk van het type geul gaat het over tijdschalen van maanden tot

kunnen bereiken. Voor een dergelijke ingreep wordt normaliter een milieu effecten rapportage (MER) uitgevoerd. In dit geval echter heeft de Nederlandse regering destijds, omwille van 'goed nabuurschap', een noodwet opgesteld waardoor de MER plicht verviel en alle benodigde vergunningen in één keer werden geregeld. Zodoende werd de door Vlaanderen gevreesde vertraging voorkomen.

In een estuarium worden continu, op natuurlijke wijze, immense hoeveelheden zand en slib getransporteerd die door lokale verschillen in stromingssterkte op de ene locatie sterker sedi-

Het wegbaggeren van sediment levert een grote hoeveelheid baggerspecie op die elders gestort moet worden. Lange tijd werd de baggerspecie voornamelijk gestort in nabijgelegen nevengeulen, maar sinds enkele jaren wordt er meer dan voorheen in het westelijk deel van de Westerschelde gestort. De reden daarvoor is dat in het oostelijk deel het natuurlijke meergeulensysteem dreigde te verdwijnen als gevolg van overmatige stort. Er is namelijk een grens aan de hoeveelheid specie die kan worden 'verwerkt' door ondiepe geulen. Als die grens wordt overschreden delft het natuurlijk proces het onderspit en zullen de betreffende geulen zelfs versneld verzanden. In het oostelijk deel van de Westerschelde bestond het gevaar dat dit scenario zich zou voordoen. Het beginstadium van dit proces treedt er reeds duidelijk op gezien de grotendeels verzande kortsluitgeulen tussen de vloed- en ebgeulen.

Daarnaast is er een verlies aan intergetijdengebied en ondiep water opgetreden (zoals overigens al in 1991-1993 door Rijkswaterstaat was voorspeld). Beide processen hebben ook consequenties voor de veiligheid, want door verzanding van het oostelijk deel van de Westerschelde neemt het waterbergend vermogen af en zal een vloedgolf zich sneller door het estuarium verplaatsen en het water tot hogere standen opstuwten. Het huidige stortregime is daarom gericht op beperking van dit gevaar en op instandhouding van het meergeulensysteem in het oostelijk deel. Wat de gevolgen van de toegenomen stort in het westelijk deel zijn, is nog onduidelijk, maar aangezien er dezelfde principes gelden bestaat ook daar het gevaar voor aantasting van het meergeulensysteem. Naar de huidige inzichten zit de stortcapaciteit binnen de verschillende compartimenten van de Westerschelde aan de grens van het toelaatbare voor wat betreft het instandhouden van het natuurlijke

meergeulensysteem. Modelstudies voorspellen dat bij geïntensiveerde baggerwerkzaamheden het verdwijnen van nevengeulen zal doorzetten en dat op den duur slechts een gekanaliseerde ebgeul rest. Bovendien zullen door het voortdurende baggeren en storten bodemdieren verdwijnen, terwijl de hoge troebelheid van het water algengroei beperkt en op-zicht jagende vogels hindert. Het is duidelijk dat in zo'n geval sprake is van een volstrekt onnatuurlijk systeem dat niet langer als karakteristiek estuarium beschouwd kan worden.

Toekomstplan: verdere verdieping

Gelukkig is bovenstaand schrikbeeld niet van toepassing op het Schelde-estuarium in zijn huidige toestand. Niettemin is bestendiging van de huidige situatie absoluut niet gewaarborgd, want terwijl de effecten van de huidige verdieping nog niet goed in kaart gebracht zijn, dringt Vlaanderen reeds aan op een verdere verdieping. Deze verdieping moet het mogelijk maken dat schepen met een diepgang van 14 meter getij-onafhankelijk naar Antwerpen kunnen varen.

In februari 2001 is de bilaterale 'Langetermijnvisie Schelde-estuarium' (LTV) gepresenteerd, waarin studies beschreven zijn naar de ontwikkelingsmogelijkheden van het Schelde-estuarium in de komende 30 jaar. De studies hebben zich met name gericht op de gevolgen van een verdere verdieping. Uitgangspunt was *het ontwikkelen van een gezond en multifunctioneel estuarien watersysteem dat op duurzame wijze gebruikt wordt voor menselijke behoeften*.

menteren dan op de andere. Het resultaat is een geulbodem waarin diepe en ondiepe stukken (drempels) elkaar afwisselen. Het wegbaggeren van een drempel verstoort het natuurlijk evenwicht en het systeem zal proberen de verstoring teniet te doen en de verdwenen drempel terug te leggen. Dat gebeurt door verhoogde sedimentatie. Bijgevolg wordt er reeds decennia lang doorlopend gebaggerd om de drempels 'kort te houden'.

Er is gepoogd de aspecten natuurlijkheid, toegankelijkheid en veiligheid harmonieus te integreren in de plannen. Uitgaande van het streefbeeld voor 2030 heeft men 4 ontwikkelingschetsen beschreven voor de periode tot 2010, variërend van niet verder verdiepen tot maximaal verdiepen (voorlopig gesteld op 14 meter) in enkele stappen of in één keer. De eis dat de varianten binnen het streefbeeld moeten passen blijkt aardig rekbaar, want bij de forse verdiepingsvarianten wordt expliciet vermeld dat hierbij grote onzekerheden bestaan over de effecten op veiligheid en natuurlijkheid.

Uit de basisrapporten van de LTV blijkt dat de onzekerheid t.a.v. de in gang gezette morfologische processen (de veranderingen van het geulenstelsel) in de Westerschelde groot is en dat de effecten op korte termijn niet in kaart gebracht kunnen worden. Uit gericht onderzoek naar de effecten van de huidige verdieping op de zandbalans en morfologie in het kader van het MOVE-programma (Monitoring Verdieping Westerschelde), blijkt een duidelijk effect op het areaal aan ondiepe platen. De looptijd van het onderzoek is echter nog te kort om nu al betrouwbare uitspraken te kunnen doen over de betekenis van het huidige bagger- en stortbeleid voor scheepvaart, veiligheid en natuur op de (middel)lange termijn. Het nut van dit soort onderzoek wordt uiteraard ernstig ondermijnd wanneer nu reeds zou worden besloten tot een verdere verdieping.

Los van de waarschijnlijke milieuschade die een verdere verdieping van de

vaargeul zal veroorzaken, kan men gereede twijfels hebben bij het economisch nut van een verdere verdieping. De roep vanuit Vlaanderen om verdere verdieping van de Westerschelde is zó luid dat men geneigd is aan te nemen dat de economische voordelen evident zijn. Bij een verdere verdieping zal het baggervolume echter enorm toenemen en wanneer de hierbij opgebaggerde specie ook nog over langere afstanden getransporteerd moet worden (zie voorgaande paragraaf), zullen de kosten slechts verder stijgen. Het overall economisch nut is daarom niet vanzelfsprekend.

Hoe het ook zij, van Vlaanderen mag verlangd worden dat het een gedegen onderbouwing geeft van de economische voordelen van een verdere verdieping. Bij de vorige verdieping is men wat betreft zo'n onderbouwing ernstig in gebreke gebleven, getuige het vernietigende rapport dat hierover in 2000 door het Belgisch Rekenhof en de Nederlandse Rekenkamer is opgesteld. De kritiek richt zich op de enorme haast waarmee men te werk is gegaan en waardoor (I) wettelijke procedures slordig zijn verlopen of zelfs omzeild (zie de eerder genoemde Nederlandse noodwet), (II) de noodzaak van de ingreep niet goed onderbouwd was en (III) er volstrekt geen betrouwbaar inzicht bestond t.a.v. de gevolgen voor het milieu. Voor natuurherstel waren op het moment van de besluitvorming bovendien nog geen plannen gemaakt. Weliswaar was een bedrag van 66 miljoen gulden beschikbaar voor natuurcompensatie (in 2:1 verhouding toegezegd door Vlaanderen en Nederland), maar

in de praktijk bleek in de uiteindelijke Bestuursovereenkomst Natuurcompensatie Westerschelde (1998) geen sprake van wezenlijke compensatie. Het is duidelijk dat bij een eventuele verdere verdieping niet lichtvaardig voorbijgegaan kan worden aan de door de rekenkamers gesignaleerde tekortkomingen in de verantwoording van het totale project en de gebleken onmogelijkheid van natuurcompensatie.

Nochtans bestaat het gevaar dat de Vlaamse regering alles in het werk zal stellen een verdere verdieping er in Nederland door te drukken. Nu al benut Vlaanderen (of België) elke kans om Nederland op het hoogste niveau kenbaar te maken dat een volgende verdieping absoluut noodzakelijk is. Een voorspelbare strategie is dat Vlaanderen zal proberen dossiers aan elkaar te koppelen om op die manier verdieping van de Westerschelde 'uit te wisselen' tegen een Nederlandse wens richting Vlaanderen. In 1995 is dat al gebeurd door het HSL-tracé te ruilen tegen verdere verdieping van de Westerschelde en in de huidige situatie zou de verdieping wel eens gekoppeld kunnen worden aan het tracé van de IJzeren Rijn, de spoorverbinding tussen Antwerpen en het Duitse achterland. Een dergelijke gang van zaken is voor de milieuorganisaties onacceptabel omdat hij in strijd is met alle afspraken die zijn gemaakt omtrent de ontwikkeling van een integraal streefbeeld en de daarop volgende beleidsontwikkeling.

Uitgangspunt Werkgroep Schelde-estuarium

De Werkgroep Schelde-estuarium vindt dat behoud van het unieke karakter van het estuarium met zijn typische leefgebieden en de overgangen daartussen de prioriteit dient te krijgen bij toekomstige plannen. Alleen dit uitgangspunt verzekert ons dat het Schelde-estuarium ook in de

toekomst een belangrijk leefgebied voor zeer karakteristieke levensgemeenschappen zal zijn. De belangrijkste randvoorwaarde hiervoor is het behoud van de natuurlijke dynamiek van het systeem. Platen, schorren, slikken en gebieden met ondiep water dienen in een continu proces van erosie en wederopbouw te verkeren en aldus een grote variatie aan typisch estuariene leefgebieden te waarborgen. De rivier mag in geen geval in het keurslijf van een gekanaliseerde vaargeul worden geperst door groot-schalige baggerwerken. De huidige baggerwerken hebben al tot een ongewenste verzanding van kortsluitgeulen tussen de hoofdgeulen geleid, zonder dat overigens de fase bereikt is waarbij het systeem zichzelf vernietigt. Omdat nog onduidelijk is wanneer deze verzanding een onomkeerbaar proces zal zijn geworden, vindt de Werkgroep een verdere verdieping van de vaargeul in de Westerschelde onverantwoord.

Streefdoelen voor het estuarium

Algemeen

Alle typerende leefgebieden en overgangen daartussen moeten in de verschillende geografische sectoren van het estuarium zijn vertegenwoordigd. Met name worden hieronder verstaan de schorren, slikken, platen, geulen en ondiep water, zowel in de zoete, brakke als zoute intergetijdegebieden. Aanwezigheid van dit soort gebieden in combinatie met een goede waterkwaliteit biedt een goede garantie op behoud van de karakteristieke biodiversiteit binnen het estuarium.

Natuurlijke dynamiek

Instandhouding van bovengenoemde leefgebieden is slechts gewaarborgd wanneer de morfologische dynamiek in het gebied blijft bestaan. De aanwezigheid van een meergeulensysteem geldt daarbij als essentieel kenmerk van het estuarium. Kanalisatie van de ebgeul dient daarom te allen tijde voorkomen te worden.

Typische vegetatie in een zoetwaterschor

Standpunt Werkgroep Schelde-estuarium

De werkgroep Schelde-estuarium stelt zich op het standpunt dat plannen voor een eventuele verdere verdieping van de Westerschelde alle gangbare milieubeleidprincipes moeten respecteren, zoals (I) het voorzichtigheidsbeginsel, (II) het voorzorgsbeginsel, (III) het beginsel dat de vervuiler/gebruiker betaalt, (IV) het uitgangspunt dat compensatiemaatregelen systeemgeïntegreerd plaatsvinden en (V) het stand-still beginsel. Voorts moet er worden voldaan aan alle bepalingen van de Europese Vogel- en Habitatrichtlijn, want zowel in Vlaanderen als in Nederland genieten belangrijke delen van het Schelde-estuarium de bescherming van deze

bindende internationale richtlijnen. Artikel 6 van de Europese Habitatrichtlijn vereist de volgende stappen alvorens ingrepen kunnen worden uitgevoerd die een beschermingszone mogelijkwerij aantasten:

1. Een voorafgaande goede inschatting van de ecologische gevolgen.
2. Indien uit de ecologische inschatting blijkt dat de ingreep geen onomkeerbare, maar wel betekenisvolle, herstelbare of compenseerbare effecten meebrengt, kan het project enkel doorgang vinden wanneer:
 - a. alternatieven ontbreken,
 - b. er een zwaarwegend maatschappelijk belang mee is gemoeid, en
 - c. de natuurschade wordt hersteld of gecompenseerd.

Drooggevallen plaat waarop een patroon van mini-geultjes duidelijk zichtbaar is

Hieronder worden deze punten nader toegelicht t.a.v. een verdere verdieping van de Westerschelde.

Ad 1 . Inschatting van ecologische gevolgen

Een goede inschatting van de ecologische gevolgen is slechts mogelijk door de effecten van de huidige verdieping goed in kaart te brengen. Het onderzoek naar deze effecten in het kader van het MOVE-programma zal ook duidelijkheid moeten verschaffen over de vraag op welk moment onomkeerbare wijzigingen in het meergeulensysteem optreden. Momenteel is het daarvoor te vroeg. De onderzoekers verwachten de resultaten over drie jaar te kunnen presenteren.

Milieueffecten alsmede effecten op het overstromingsrisico stroomopwaarts en op de risico's van het toenemend scheepvaartverkeer dienen te worden geïnventariseerd in een grensoverschrijdende MER procedure. Uit deze MER moet ook blijken welke maatregelen de ongewenste milieueffecten en de risico's kunnen beperken.

Ad 2 . Inventarisatie alternatieven, zwaarwegend maatschappelijk belang & compensatie

De Habitatrichtlijn is helder over de volgorde van stappen bij een ingreep met significante gevolgen voor het betreffende gebied. De eerste stap moet het zoeken naar alternatieve oplossingen zijn. In dit geval kan gedacht worden aan de uitbouw en exploitatie van kusthavens in de Scheldemonding, zoals Zeebrugge en Vlissingen. Het idee van de Antwerpse havengemeenschap tot de oprichting

van een aparte juridische entiteit waarin verschillende Scheldehavens hun containerterminals kunnen inbrengen, biedt daarbij perspectieven.

In het geval dat er geen alternatieve oplossingen zijn, en deze mening goed is onderbouwd (!), wordt gekeken of er argumenten van zwaarwegend maatschappelijk belang zijn om de plannen toch door te zetten. Er wordt onderscheid gemaakt tussen argumenten die verband houden met (I) de menselijke gezondheid en de openbare veiligheid en (II) economie. Voor de verdieping gelden louter economische argumenten. In dat geval dient een maatschappelijke kosten-baten analyse (MKBA) te worden gevoerd vanuit internationaal perspectief. Aan de batenzijde zal moeten worden becijferd hoe groot het voordeel is van de tijdwinst die geboekt kan worden wanneer schepen niet gehouden zijn aan een beperkt vaarvenster rond hoogwater (dit geldt nu voor schepen met een diepgang tussen 11.6 en 14.7 m, schepen tot 15.5 m kunnen nu in twee getijden Antwerpen bereiken). De maritieme toegankelijkheid van Antwerpen lijkt overigens niet erg nijpend, gezien de voorspelling dat de diepgang van containerschepen op Atlantische routes maximaal zal toenemen tot 14 meter. De bereikbaarheid van Antwerpen is in dit opzicht vergelijkbaar met die van Bremen en Hamburg.

Aan de kostenzijde moet uitdrukkelijk het verlies aan natuurwaarden worden meegenomen, bijvoorbeeld in de vorm van de kosten van compensatie-

maatregelen. Bovendien zullen extra uitgaven noodzakelijk zijn om overstromingsrisico's stroomopwaarts van Antwerpen te beperken. De kosten van een verdere verdieping behoren aan de profiterende havengebruikers doorberekend te worden. Dit systeem van rekeningvaren, waarbij een correcte en volledige kostentoerekening plaatsvindt van haveninfrastructuur aan de gebruikers, wordt ook door de Europese Commissie voorgesteld in haar "Groenboek Havens en Maritieme Infrastructuur". De Commissie stelt dat er a-priori geen reden is om de toegang vanuit zee anders te behandelen dan de overige haveninfrastructuur, *"in het bijzonder wanneer wordt voorzien in aan-looproutes die voor alle gebruikers openstaan maar die gezien hun diepte in feite bestemd zijn voor een kleine, gemakkelijk te omschrijven groep van gebruikers"*.

Indien er uiteindelijk toch tot een verdere verdieping zou worden besloten dient natuurschade hersteld of gecompenseerd te worden. Er wordt expliciet gesteld dat de besluitvorming over herstel- en compensatiemaatregelen geïntegreerd moet plaatsvinden met de besluitvorming over de ingreep zelf. Bovendien dienen compensatiemaatregelen voorafgaand aan de ingreep te worden uitgevoerd! Bij de verdieping 48' - 43' - 38' is deze procedure niet gevolgd met als resultaat dat er geen wezenlijke compensatie is uitgevoerd.

Gezamenlijke uitgave van:

Bond Beter Leefmilieu vzw

Stichting Het Zeeuwse Landschap

Natuurreservaten vzw

Vereniging Natuurmonumenten

Vereniging
Natuurmonumenten

Vereniging Zeeuwse Milieufederatie

Concluderend vindt de Werkgroep Schelde-estuarium dat een verdere verdieping van de Westerschelde onverantwoord is op basis van de huidige kennis over de gevolgen voor de natuurlijkheid van het estuarien systeem. Indien de onderzoeksresultaten van het huidige MOVE-programma ruimte zouden laten voor een verdere verdieping, dan dient de Euro-pese Vogel- en Habitat-richtlijn als leidraad te fungeren voor toekomstige plannen. Wijs geworden door de gang van zaken bij de verdieping 48'-43'-38' zal de Werkgroep scherp toezien op een strikte naleving van de bepalingen van artikel 6 van deze richtlijn.

Overige ondertekenaars van het Verdrag van Saeftinghe

Aktiegroep Bourgoyen Ossemeersen
Actiegroep ter Beveiliging van het Leefmilieu op de Linkeroever vzw

Benegora Leefmilieu vzw

Consulentschap Natuur- en milieueducatie

De Milieuboot vzw

De Wielewaal 's Heerenbosch

De Wielewaal Natuurvereniging vzw

Durme vzw

Grenzeloze Schelde vzw

Ecotest vzw Temse

KNNV afdeling Beveland

Kruin Vereniging voor Natuurbehoud vzw

Milieuwerkgroep Hulst-Hontenisse

Natuurbeschermingsvereniging 't Duimpje

Natuurbeschermingsvereniging De Steltkluit

Natuurreservaten afdeling Damvallei

Natuurreservaten afdeling Scheldevallei

Natuurreservaten afdeling Zuid-Waasland

Natuurreservaten Antwerpen-Noord

Natuurreservaten Linkeroever Waasland

Natuurreservaten Rupelstreek

Scaldis vzw

Staatsbosbeheer district Zuidwest

Vogelbescherming Vlaanderen vzw

Vogelwerkgroep Walcheren

Werkgroep Hobokense Polder vzw

Werkgroep Natuurreservaten Linkeroever Waasland vzw

Zeeuwse Schaapskudde

Maart 2001

Tekst:

Vincent Klap, Bart Martens en
Birgit Dauwe

Met bijdragen van:

Marten Hemminga, Peter Symens,
Gijs van Zonneveld en Thijs Kramer

Foto's:

RIKZ, Jaap Wolterbeek

Vormgeving/opmaak:

Kristiaan Daled bNO

Druk:

Drukkerij Zoetewij

Papier:

Reviva Mega Gloss, 50% kringloop,
50%TCF-cellulose